

ՌԵԱԼԻԶՄԸ ՕՆՆԻԿ ԶԻՖԹԵ-ՄԱՐԱՖԻ ՆՈՐԱՎԵՊԵՐՈՒՄ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. ռեալիզմ, նորավեպ, խղճի և խելճության խնդիր, մեղավոր սեր, մարդկային վարքագիծ, մարդագիտության հիմնադրություններ, բարոյականություն, հոգեկերտվածք, փորձության առկայություն, հոգևոր արթնացում:

Ключевые слова и выражения: реализм, новелла, проблемы совести и жалости, грешная любовь, человеческое поведение, основы антропологии, этика, психика, наличие испытания, духовное пробуждение.

Key words and phrases: realism, novel, problem of conscience and pitiable state, guilty love, human behavior, anthropological directions, morality, psychic, availability of temptation, spiritual awakening.

Օննիկ Զիֆթե-Մարաֆը (Հովհաննես Աբխաղովյան) մեկն է արևմտահայ գրականության այն ներկայացուցիչներից, որոնք հանգամանքների բերումով հայտնվել են սովետում: Թեև նա այդքան էլ հանրաժանոթ հեղինակ չէ, բայց, այդուհանդերձ, իր վառ անհատականության կնիքը կրող ստեղծագործությամբ կարողացել է ապահովել իր արժանավոր տեղն արևմտահայ գրականության մեջ:

Հայ գրականության պատմության մեջ կարևոր տեղ է զբաղեցնում 19-րդ դարի 80-ականների գրական իրապաշտական շարժումը: Այն իր տեսակի մեջ եզակի է, որովհետև ծավալվեց համիդյան բռնապետության տարիներին: Ի հեճուկս համիդյան հայահալած քաղաքականության՝ 1880-ականների այս շարժումն ուրվագծեց այն խնդիրները, որոնք ծառացել էին հայ ժողովրդի առջև: Ի դերն ելան բոլոր այն երագներն ու ցանկությունները, որոնք պարուրել էին նախորդ սերնդին: 80-ականների սերունդն աչքի առաջ տեսնում էր միայն արյունոտ կեռ յաթաղան: Այս ծայրահեղ վիճակում խնդիր առաջացավ ճանաչել այն իրականությունը, որտեղ ապրում են:

Գրականությունը հնարավորինս ճիշտ պետք է արտացոլեր նրա բոլոր խավերի կյանքը: 80-ականների գրական շարժումն ստեղծեց այն գեղագիտական հայացքներն ու ըմբռնումները, որոնք պիտի ուղենիշ լինեին այդ շարժման ճանապարհին: Այդ ըմբռնումները ձևակերպվեցին մեկ ընդհանուր բանաձևի մեջ՝ արտացոլել կյանքն այնպես, ինչպես որ է: Այս տեսանկյունից Արփիար Արփիարյանն իրավացիորեն գրում է. «Ազգային

մատենագրությունը պետք է որ թափանցե ժողովրդին ամեն խաւերուն, ամեն դասակարգերուն մէջ...»¹։

Այս բանաձևը պահանջում էր կյանքի բազմակողմանի, ընդհուպ հոռի ու արտասովոր կողմերի արտացոլում, որոնք դարձել էին այդ ժամանակաշրջանի հասարակության «անբուժելի հիվանդությունը»։ Այս իմաստով ճիշտ է այն տեսակետը, ըստ որի՝ ռեալիզմը *«ապավինում է կյանքի չեզոք արձանագրությանը»²։*

Փաստորեն, ռեալիզմի գեղագիտական ըմբռումները և նախասիրությունները վաղուց արդեն արմատավորվել էին գրականության մէջ, երբ գրական հորիզոնում հայտնվեց Օննիկ Չիֆթե-Սարաֆը։ Ժանրի հարցում Սարաֆը նորություն չբերեց։ Նորավեպի ժանրն առավել կամ պակաս չափով զարգացել էր 1880-ականներին (արևմտահայ գրականության առաջին նորավիպագիրը Թ. Շիշմանյանն է, որի «Գարնան մի ասուպը» լույս տեսավ 1883-ին)³։ Այս ժանրը ենթադրում էր փոքր ծավալ, նորություն կամ արտասովորի առկայություն, պատումի նմանություն բանավոր խոսքին, կառուցվածքի սեղմություն, մեկ միասնական թեմա, սահմանափակ թվով կերպարներ, որոնք պատկերվում էին կյանքի որևէ շրջադարձային պահի, դրամատիկ տարրի առկայություն, գործողության լարում, պլոտեի սրընթաց զարգացում (միագիծ պլոտե) և անսպասելի ավարտ։ Նորավեպը արժեքավոր է, եթե հակիրճությունն ու բովանդակության հարստությունը համատեղված են նրանում։ Նորավեպում դրամատիզմի առկայության առումով հատկանշական է Հ. Օշականի հետևյալ ձևակերպումը. *«Նորավեպը թատերական փոքրիկ կառույց մըն է որուն մէջ տիրական է արագությունը գործողության»⁴։*

Օննիկ Չիֆթե-Սարաֆի նորավեպերը ոչ միայն խոշոր ազդեցություն ունեցան արևմտահայ նորավեպի զարգացման ճանապարհին, այլև որոշակիորեն տարբերվում են արևմտահայ 80-ականների իրապաշտ նորավիպագիրների ընդհանուր համակարգից։ Չիֆթե-Սարաֆ նորավիպագիրը համապարփակ հետազոտող է։ Նա հոգեբան չէ, ինչպես

¹ Արփ. Արփիարյան, Կեանքի լեզուն, «Հայրենիք», Կ. Պոլիս, 1892, թիվ 261։

* Այս և հետագա մյուս բոլոր մեջբերումների ուղղագրությունը և կետադրությունը հեղինակային են։

² Տե՛ս Հայ նոր գրականության պատմություն, հ. 4, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972, էջ 62։

³ Տե՛ս «Արևելյան մամուլ», Զմյուռնիա, 1883, օգոստոսի, սեպտեմբերի, հոկտեմբերի, նոյեմբերի, դեկտեմբերի համարները։

⁴ Օշական Հ., Համապատկեր արևմտահայ գրականության, հ. 6, Արուեստագէտ սերունդ, Պէյրոս, Տպ. «Համազգային», 1968, էջ 255։

Զոհրապը: Նրան հատուկ չէ Երուխանի դիտողունակությունը, վերլուծելու զոհրապյան կարողությունը, իրողությունը հասարակական ընդհանուր պատկերից կիսելու բաշալյանական ունակությունը և այլն: Իհարկե, Չիֆթե-Սարաֆի նորավեպերը գաղափարագեղարվեստական շատ կողմերով զիջում են այս հեղինակների համապատասխան ստեղծագործություններին, բայց, անկախ քաղաքական, հասարակական և սոցիալական իրավիճակներից, մարդկային հոգեբանության մեջ տեղի ունեցող պայքարի և այդ պայքարում հոգեկերտվածքի պարտության կամ հաղթանակի արտացոլման հարցում նա մնում է եզակի ու անկրկնելի հեղինակ: Սա նրա առաջին և ամենաեական յուրահատկությունն է մյուս նորավիպագիրներից:

Ինչպես Գր. Զոհրապը, Երուխանը, այնպես էլ Օննիկ Չիֆթե-Սարաֆն ապրում էր ժողովրդի համար ծանր, եթե չասենք ողբերգական ժամանակաշրջանում: Ի տարբերություն իր գրչակիցների՝ Չիֆթե-Սարաֆը գրական ասպարեզ մտավ գրականության հստակ ծրագրով: Այս առումով գրականագետ Եղիշե Պետրոսյանը գրում է. *«Կյանք, ճակատագրի դրամաներ, կախարդող, ինքնամոռացության հասնող վեհացնող սեր, մարդկային բազմատեսակ հոգեցունց ապրումներ և հույզեր, այս է Չիֆթե-Սարաֆի առաջին նորավեպերի նյութը»*⁵:

Չիֆթե-Սարաֆի առաջին **«Ճերմակներով»** (1901) նորավեպն արդեն իսկ մերկապարանոց է իր գաղափարի մեջ, բայց հեղինակն այդ նորավեպում առաջադրում է խղճի խնդիրը: Ըստ Չիֆթե-Սարաֆի գեղագիտության՝ մարդը հասարակության մեջ չպետք է կորցնի խիղճը: Սարաֆն այս մասին խոսում է 19-րդ դարի 90-ականներին: Մի խնդիր, որի մասին հետագայում արդեն 20-րդ դարի 80-ականներին պիտի բարձրաձայներ Հրանտ Մաթևոսյանը: Մարդու մեջ պիտի հստակորեն սահմանազատված լինեն խիղճն ու խեղճությունը. ո՛չ խիղճը խեղճության տեղ կծախվի, ո՛չ էլ խեղճությունը խղճի փոխարեն:

Հատկանշական է մի երևույթ: Սարաֆը այս նորավեպում կիրառում է արևմտահայ նորավիպագիրների նախընտրած հնարանքներից մեկը. այնտեղ, որտեղ բարոյական նորմերի ուսումնասիրության խնդիր կա, հերոսները հայեր չեն, այլ՝ հույներ կամ հրեաներ: Այս փաստը նկատելի է նաև Զոհրապի նորավեպերում («Արմենիսա», «Մառա»): Չիֆթե-Սարաֆը հավատարիմ է մնում այն հերոսի ազգային պատկանելիության հոգեբանությանը, որին նա կերտում է: Լեոնիտայի կերպարը տիպիկ հույնի կերպար է: Գենետիկորեն ներքին բարեկրթություն ունեցող այս մարդը

⁵ Պետրոսյան Ե., Գրական դեմքեր, Օննիկ Չիֆթե-Սարաֆ, «Սովետ. գրող» հրատ., Երևան, 1977, էջ 252:

տառապում է իր խղճի և խեղճության արանքում: Պրոսայից Կ.Պոլիս ապրանք մատակարարող և բավականին հաջող վաճառական Լեոնիտան համարձակություն չունի, որովհետև նրա մեջ նստած է ստրուկի խեղճությունը, որը հաղթահարել հնարավոր չէ: Խեղճության անհաղթահարելիությունը պայմանավորված է ոչ միայն նրանով, որ դա նրա ազգային գենետիկան է, այլև հասարակության պարտադրանքը. Լեոնիտան ապրում է թուրքերի միջավայրում: Չիֆթե-Սարաֆն իր նորավեպում ուղղակիորեն չէր կարող խոսել թուրքական իրականության մասին, բայց անուղղակիորեն, գեղարվեստական նրբին եղանակներով ցույց է տալիս Լեոնիտայի ողբերգության ակունքներից մեկը: Ըստ էության սա հաջողվել է Չիֆթե-Սարաֆի նորավեպում: Նա ռեալիստորեն կարողացել է կերտել սեփական երկրում, բայց ուրիշի տիրապետության տակ ապրող մարդու հոգեկերտվածքը:

Մարդը հասարակության մեջ ապրում է նրա ստեղծած նորմերով: Վերջիններս շատ դեպքերում կարող են չհասկացվել (հատկապես հակադրվող հարաբերությունների դեպքում): Հասարակական հարաբերությունների մեջ առկա է պարտադրանքի խորհուրդ, որից մարդը չի կարող շեղվել երկու պատճառով. նախ՝ վախից, որովհետև կպատժվի, իսկ երկրորդը՝ պարտքի գիտակցումից: Լեոնիտան խեղճության մեջ տառապում է պարտքի զգացումից: Մահանալուց առաջ *«... հիվանդը փափագ հայտներ էր, որ իր գործը շարունակեն իր տղու համար, իր եղբորը ձեռքով՝ որ գործեն կհասկնար, և վաճառական-առնելիքավորներուն հետ համաձայնության մը գալով, կամաց-կամաց պարտքերը վճարվեին, որպեսզի ինքն ալ հանգիստ սիրտով մեռնի»*⁶: Սարաֆը գույների ներկայացման առումով, իսկապես, նկարագրությունների վարպետ է:

Հատկանշական է, որ բոլոր դեպքերում կանայք անուն ունեն: Սակայն այս դեպքը բացառություն է. Լեոնիտայի կինը անուն չունի: Գրողն ըստ էության գնացել է բավական դաժան լուծման ճանապարհով. նորավիպագիրն ստեղծում է կնոջ ընդհանրական տիպ: Չնայած նրան, որ այս հարցը փոքր-ինչ վիճահարույց է, բայց, այդուհանդերձ, դրա մեջ ճշմարտության չափաբաժինը մեծ է:

Ռեալիստ Չիֆթե-Սարաֆին հետաքրքրում էր ոճի և պատժի հիմնախնդիրը: Ըստ նրա՝ չկա որևէ ոճի, որ չունենա իր պատիժը: Վերջինս կարող է երևալ կամ չերևալ, ի հայտ գալ խղճի խայթի արթնացմամբ և այլն:

Լեոնիտայի մահից հետո պատրաստություններ էին տեսնում կնոջ առաջիկա ամուսնության համար: Սակայն հաջորդ կիրակի օրը *«ձերմակ*

⁶ Չիֆթե-Սարաֆ Օ., Երկեր, Երևան, «Սովետ. գրող» հրատ., 1981, էջ 22:

դագաղ մը դուրս կհանենին Լեոնիտայի տունեն»⁷։ Լեոնիտայի հանդուգն կնոջն էին թաղում ձերմակ զգեստով։ Փաստորեն կատարվել էր կնոջ երազանքը։ «Ձերմակներ պիտի հագնեք էրկանը մեռնելեն ետքը, անանկ էր ըսեր»⁸։ Իհարկե, չհագավ, բայց «հագցուցին»։

Ամուսնու նկատմամբ պարտքի գիտակցումը ոչ մի բիծ կարծես թե չի թողել կնոջ հոգում։ Թե՛ ներսից, թե՛ դրսից նա ձերմակ է, բայց մահվան ժամանակ ձերմակ է միայն դուրսը. մնացել է միայն հագուստների ձերմակությունը։ Այս նորավեպն իր տեսակի մեջ հասարակ պատմություն է, բայց ներքին ենթաշերտերի մեջ հեղինակը փորձում է մարդու մեջ արթնացնել մարդկային որակները։

Չիֆթե-Սարաֆի նորավեպերը պոմեոտային գծերով ակնառու չեն. գործողությունները սակավ են, կերպարները՝ սակավաթիվ, իսկ հեղինակի միջամտությունը՝ ավելի շատ։ Հետևաբար սա է պատճառը, որ Չիֆթե-Սարաֆի նորավեպերը քիչ են գրավում ընթերցողին։ *Այս դիտանկյունից ճիշտ է Ե. Պետրոսյանի այն տեսակետը, ըստ որի՝ գեղարվեստական միտումը թաքնված է Չիֆթե-Սարաֆի նորավեպերում։ Կերպարների ա-րարքներից և գեղարվեստական պատկերներից է դրսևորվում հեղինակի գաղափարական նպատակադրումը*⁹։

Ընտանեկան հավատարմությունը եղել է գրականության հիմնախնդիրներից մեկը։ Սկսած Շեքսպիրի «Օթելլոյից» մինչև նորօրյա գրականություն՝ այդ խնդիրը դիտարկվել է տարբեր տեսանկյուններից։

Սարաֆի նորավեպերում ի հայտ են գալիս ծայրաբևեռներ. մի դեպքում տեսնում ենք հարթ ընթացքով և երջանիկ ավարտով հարաբերություններ, իսկ մյուսում՝ մարդկային հոգեբանության անհասկանալի դրսևորումներ։ Հեղինակը ռեալիզմի դիրքերից փորձում է տեսնել՝ մարդու հասարակական դիրքի, նրա ինքնության և հոգեկերտվածքի բախումների հիմքի վրա ինչպես է ձևավորվում բարոյականությունը։ Այս առումով այնքան էլ սխալ չէ այն ձևակերպումը, ըստ որի՝ «Չիֆթե-Սարաֆի ստեղծագործության մեջ աշխարհի բարոյական դիմապատկերը քննարկվում է առավելապես սիրային հարաբերությունների տեսանկյունով»¹⁰։

Չիֆթե-Սարաֆին հետաքրքրում էր մեղավոր սիրո գաղափարը։ Նա բնավ չի ժխտում մեղքի գոյության փաստը։ Մեղքը միշտ կա, և մարդն իր

⁷ Նույն տեղում, էջ 26։

⁸ Նույն տեղում, էջ 27։

⁹ Տե՛ս Ե. Պետրոսյան Ե., նշվ. աշխ., էջ 255։

¹⁰ Հայ նոր գրականության պատմություն, հ. 5, Երևան, ՀՍՄՀ ԳԱ հրատ., 1979, էջ 740։

վարքագծով չի կարող խուսափել մեղքից: Ըստ էության սա մարդու քրիստոնեական դաստիարակությունն է: Այն խորհուրդը, որ ոչ մի մեղավոր չի պատժվում այնպես, ինչպես փոխհատուցում է անմեղը, Սարաֆին հասկանալի է: Նա իր ռեալիստական նորավեպերում ցույց է տալիս մեղավորության և անմեղության տեղը: Այլ խոսքով՝ Չիֆթե-Սարաֆին հետաքրքրում է ոչ թե սիրո դրսևորումը, այլ այն հարցը, թե այդ հարաբերությունների մեջ ինչպես է արտահայտվում մարդկային վարքագիծը:

Նա ստեղծում է մի քանի նորավեպեր՝ «Բաժանումին գիշերը», «Աչքերը», «Նորավեպի նյութ», որոնցից յուրաքանչյուրում բացառիկ քննության են ենթարկվում մարդագիտության հիմնադրույթները: Մարդու հոգեբանության փոխհարաբերության քննությունն այս հեղինակի գրչի տակ ձեռք է բերում գիտական որոշակի ոճ:

«Բաժանումին գիշերը» նորավեպում հեղինակը ներկայացնում է մեղավոր սիրո խորհուրդը և վերջինիս մեջ՝ ամենից առաջ հոգևոր արթնացումը: Չիֆթե-Սարաֆի այս նորավեպերից ակնհայտ է դառնում, որ մեծ արթնացումը հանգեցնում է փորձության հանդիպելու պարտադրանքին: Առանց փորձության առկայության չի կարող լինել հոգևոր արթնացում:

Ըստ Չիֆթե-Սարաֆի՝ եթե տարիքային տարբերությունը մեծ է, և նրանց մեջ հոգեբանական միասնություն չկա, ապա կինը կարող է դավաճանել: Այս դեպքում, սակայն, հարց է առաջանում. դա վայել լք է, թե՞ մեղք: Պարզ է, որ հասարակության առաջ դա մեղք է, բայց մարդու ներքին հոգեբանությունն զգո՞ւմ է այդ մեղավորությունը, թե ոչ: Եթե մարդը նույնիսկ չի էլ զգում այդ մեղավորությունը, ապա, միևնույն է, կյանքը դնելու է իր ուղղորդիչ նշանները: «Բաժանումին գիշերը» դառնում է հոգեբանական ենթաշերտերի բացահայտման փորձ:

Առհասարակ մարդն ամբողջ կյանքում խուսափում է փորձությունից, սակայն երբ փորձությունը գալիս է, մարդն այդտեղ երկու տարբերակ ունի՝ կա՛մ հաղթահարել այն, կա՛մ կործանվել դրա ճանապարհին: «Աչքերում» կերտելով ուղղորդված մարդու կերպար՝ Չիֆթե-Սարաֆին իր հերոսին տանում է մեղավոր սիրո փորձության հաղթահարման դժվարին ճանապարհով:

Այսպես, Մաժակյանը, տարվելով տասնութամյա Ալիս Սատափյանի՝ մարդու ներսը քայքայող աչքերով, հեռանում է կնոջից և երեխաներից: Սակայն այս դեպքում ևս կյանքը կատարում է իր ուղղորդիչ դերը: Երեք տարի հետո գեղանի Սատափյանը վաճառատանը տարվում է

մի երիտասարդի գերող աչքերով և Մաժակյանին պատասխանում է վերջինիս ձևով. «Այս է ճակտիս գիրը, որուն դեմ չեմ կրնար մարտնչիլ»¹¹:

Արդյոք աչքերն էին մեղավոր, թե այդ աչքերի նկատմամբ ունեցած ընկալումները՝ դժվար է ասել: Կյանքը մարդուն տարել է փորձության, իսկ վերջինս չի դիմացել դրան: Այն, ինչ մարդը ուրիշին արել է, նույնությամբ վերադառնում է իրեն: Ըստ էության այստեղ հստակորեն գործում է աստվածաշնչյան այն ըմբռնումը, որի համաձայն՝ ուրիշին չպետք է անել այն, ինչ որ չենք ուզում, որ մեզ անեն:

Ի հակադրություն այս նորավեպերի՝ Սարաֆը «Մեծ «ԱՅՈ»-ն» ստեղծագործության մեջ ցույց է տալիս այնպիսի մարդկանց, որոնք հոգեբանորեն այդքան էլ համոզիչ չեն: Նրանք անհամոզիչ են, որովհետև հասարակությունն իր ազդեցություններով դուրս է այդ մարդկանց հարաբերությունների դաշտից: Համադրելով իր հերոսների հոգեբանության ընդհանրությունները՝ Չիֆթե-Սարաֆն այստեղ առաջադրում է գույգերի փոխհարաբերության խնդիրը: Լևոնի և Արաքսու մեջ ծնված սերը հարցման խորհուրդն ունի: Տղան իր սիրած աղջկան անընդհատ հարցնում է. «Երջանի կ'ես...»¹²: Խորանի առաջ Լևոնի այս հարցմանը գուգադիպում է քահանայի հարցը: Հնչում է Մեծ «ԱՅՈ»-ն, և ստացվում է մի որոշակի հակադրություն, ըստ որի՝ եթե կա մեծ «այդ»-ն, ուրեմն դա աստվածային այդ-ն է: Հեղինակը չի ստեղծում միտումնավոր կերպարներ: Նա նկատում է այնպիսի անհասների, որոնք հասարակության մեջ քիչ են, բայց, այդուհանդերձ, կան:

Մարդն իր ամբողջ կյանքն ապրում է կատարյալին հասնելու ձգտմամբ: Սակայն կատարյալը դուրս է մարդուց: Մարդն անընդհատ մտածում է հոգու փրկության մասին: Հոգին փրկվո՞ւմ է, թե՞ ոչ, սա դառնում է երկրորդական հարց: Հենց այդ ձգտումն է, որ մարդուն մարդ է պահում: Այս հարցը ևս հետաքրքրում է Չիֆթե-Սարաֆին: Սա պատահական չէր, որովհետև նա շատ լավ էր ուսումնասիրել Գրիգոր Նարեկացուն և նրա բազմաբովանդակ ստեղծագործությունը: Հոգիների փրկության ճանապարհն իր «Մատյան ողբերգության» պոեմում հարթել էր Մեծ ապաշխարողը:

«Հոգիներու փրկություն» նորավեպում Չիֆթե-Սարաֆը կերտել է բժշկի կերպար: Սա պատահական երևույթ չէ. նա լավ գիտեր, որ բժիշկների համար մահը սովորական բան էր. նրանք ամեն օր տեսնում էին մահվան դեպքեր: Ի տարբերություն մեր մյուս գրողների, որոնց մոտ հարուստ տան

¹¹ Չիֆթե-Սարաֆ Օ., Երկեր, նշվ. հրատ., էջ 73:

¹² Նույն տեղում, էջ 30:

զավակները միշտ ձգտում են դեպի վայելքների աշխարհ, Սարաֆն այլ վերաբեմունք ունի իր այս նորավեպի կերպարի նկատմամբ:

Ծովի անեզրությունը, նավի տատանումները և միայնակ վիճակը Սերոբյանին հնարավորություն են տալիս մտածելու իր կյանքի մասին: Հերոսը զգում է, որ իր կյանքն անցել է միապաղաղ: Նավի վրա նրա մեջ արթնանում է սիրո զգացմունքը, և Սերոբյանը տեսնում է, որ կյանքն ունի մի ուրիշ կողմ ևս, որն ավելի հետաքրքիր է: Զիֆթե-Սարաֆը մարդկային փոխհարաբերություններում նկատում է հոգեբանությունների ձևավորման ընթացքը, ինչն էլ նրա ռեալիզմի մյուս կարևոր հատկանիշն է, նաև առավելությունը:

Այստեղ Զիֆթե-Սարաֆին հետաքրքրում է այն հարցը, թե արդյոք հոգիները փրկվում են միևնույն ձգտումներն ունեցող սրտերի՝ միմյանց ընդառաջ գնալու դեպքում, թե ոչ: Սերոբյանը Փարիզում մնալու հնարավորություն ուներ, բայց հրաժարվելով բարեկեցիկ կյանքից՝ գերադասել է վերադառնալ հայրենիք և այնտեղ կիրառել մասնագիտական իր հմտությունները: Զանապարհորդության ժամանակ նրա մեջ սկսում է արթնանալ մեծ վայելքի ցանկությունը: Այստեղ Զիֆթե-Սարաֆը նրբորեն ցույց է տալիս մարդու ներաշխարհային արթնացումը:

Ռեալիստ Սարաֆը զարմանալի կարողություն է ցուցաբերում սիմվոլների հարցում: Սերոբյանը կարդում է Էմիլ Զոլայի գործերը¹³, իսկ Ճեննին՝ «Յո՞ւ երթաս»-ը: Այս նորավեպում Զոլայի վեպերի հիշատակությունը ինքնանպատակ չէ. հոգիների *ճշմարտության* որոնումը ենթադրում է մեծ *աշխատանք*, իսկ ահա *արգաստվորումը* իրեն երկար սպասեցնել չի տալիս:

Երդվյալ միանձնուհի Ճեննիի և Սերոբյանի միջև ծավալված բանավեճը հեղինակը տանում է տեսակների հաշտեցման ճանապարհով: Հերոսները գիտեն իրենց գաղափարների ժխտողականությունը: Երբ հասնում են Կ. Պոլիս, Սերոբյանը Ճեննիին խնդրում է «*Ճամփու ընկեր ըլլալ իրեն, մինչև իր ծննդավայրը*»¹⁴: Հոգևոր արթնացումն արդեն կատարված է:

Զիֆթե-Սարաֆը նորավեպի ավարտը հանգեցնում է այն ըմբռնմանը, որ եթե հերոսուհին պիտի հոգիներ փրկի, ապա ինչո՞ւ դա չանի Սերոբյանի հայրենիքում: Կաթոլիկ և առաքելական համոզմունքների բախումները, որոնք մեր իրականության մեջ արդեն քննվել էին (հիշենք Գր. Ջոհրապի «Արմենիսան»), երկրորդական է նրանց հարաբերություններում: Հեղինակին

¹³ Հատկանշական է, որ այս նորավեպում թվարկվում են Է. Զոլայի երեք աղմկահարույց գործերը՝ «Ճշմարտություն», «Աշխատանք» և «Արգաստվորում»:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 49:

չի հետաքրքրում՝ այդպես ճիշտ է, թե սխալ, համոզիչ է, թե ոչ: Առաջնային է դառնում այն ընդհանրացումը, ըստ որի՝ նախ՝ պետք է սեփական հոգիները փրկել, այնուհետև՝ ձեռնամուխ լինել ուրիշների հոգիների և մարմինների փրկության գործին: Ըստ Չիֆթե-Սարաֆի՝ ներդաշնակության մեջ գտնվող հոգիները արդեն փրկված են:

Նորավիպագիրն այս կառույցի մեջ արդեն «Մպեղանին» նորավեպով ներմուծում է մեկ ուրիշ խնդիր: Հանձին նորավիպագիր Տիրան Վիրապյանի՝ Չիֆթե-Սարաֆն իր այս նորավեպում քննության է ենթարկում անսովոր հոգեբանության խորհուրդը, որը մարդու կողմից շատ հաճախ մնում է աննկատ: Վիրապյանի խորին համոզմամբ՝ կյանքում ոչ մի նպատակ չի կատարվում այնպես, ինչպես որ մարդն է ծրագրում: Երազանքների իրականացման ճանապարհին մի բան գալիս և շեղում է ամեն բան: Լինում են դեպքեր, որ այդ շեղումները ավելի են մասնավորեցնում մեր երազանքները: Փոքր հասակից դառնություններ տեսած այս գրողն իր վեպի մասին նյութ է որոնում: Տիկին Շաքարյանի հետ հանդիպումը բավական էր, որպեսզի խորաթափանց Վիրապյանը հասկանար այդ կնոջ տեսքով իրեն բաժին հասած փորձության խորհուրդը: Կարճ ժամանակ անց նրանք արդեն հանդիպում էին: Սակայն *«ցեղային անդիմադելի ու մոլեկան նախանձը, թունավորող ու խելահեղիչ նախանձը բույն էր դրեր»*¹⁵:

Վիրապյանը սկսում է գիտակցել, որ իր մեծ սիրո ողիսականը իսկական վեպի նյութ է: Ստացվում է այնպես, որ կյանքի ինչ-որ հատված մեզանից դուրս է: Այդ հատվածը մենք կա՛մ տեսնում ենք, կա՛մ՝ ոչ: Վիրապյանը տեսավ, որովհետև գրող էր: Ներաշխարհային արթնացումը դարձավ նրա փրկություն միջոցը: Ամբողջ կյանքում երազած վեպը գրելու ժամանակ Վիրապյանը նկատում է, *«որ սիրո իր խորունկ վերքը մասամբ սպիացեր ու իր անհնարին ցավը մինչև մեկ աստիճան բուժվելու ճամփա էր բռնել»*¹⁶: Չիֆթե-Սարաֆը գեղագիտորեն կարողանում է ցույց տալ գրողի հոգեբանության ենթաշերտերում կատարվող բեկբեկումները, որոնց արդյունքը պիտի լիներ հերոսի «նորածին» և հասարակությանը լուրջ առաջընթաց բերող վեպը:

Այսպիսով, համեմատական քննության արդյունքում կարող ենք եզրակացնել, որ Չիֆթե-Սարաֆն էապես տարբերվեց ինչպես նախորդ, այնպես էլ իր ժամանակի նորավիպագիրներից: Հանձին այս արձակագրի՝ նորավիպագրությունը ծրագրային հիմնավորում ստացավ գրականության մեջ: Նրան ավելի շատ հետաքրքրում են մարդու ներաշխարհային տեղա-

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 61:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 64:

շարժերը, մանրուք թվացող հասարակական արտառոց երևույթները, որոնք ձևավորում էին ժամանակի բարոյահոգեբանական ըմբռնումները: Այս իմաստով նա լրացրեց այն բացը, որը կար ժամանակի արևմտահայ նորավիպագրության մեջ: Իր նորավեպերում առաջադրելով գրական հստակ ծրագիր՝ Չիֆթե-Սարաֆը մեկ աստիճանով ևս բարձրացրեց արևմտահայ նորավեպը:

Տ. Մերջանյան

Ռեալիզմը Օննիկ Չիֆթե-Սարաֆի նորավեպերում
Ամփոփում

Մեր նպատակն է քննել և բացահայտել ռեալիզմի բազմակողմանի դրսևորումներն Օննիկ Չիֆթե-Սարաֆի նորավեպերում: Հայ գրականագիտության մեջ այս հեղինակի նորավեպերը քիչ են ուսումնասիրվել: Սույն ուսումնասիրությունն ի հայտ է բերում հետաքրքիր առանձնահատկություններ, որոնք, հիրավի, կարևոր են արևմտահայ ավելի քան երեսուն տարիների նորավիպագրության պատմության համար: Քննության ենթարկելով հնարավորինս շատ նորավեպեր՝ ցույց ենք տվել, որ այս հեղինակը անկրկնելի բացահայտումներ է կատարում բարոյահոգեբանական և հասարակական բազմաթիվ արտառոց երևույթների, ինչպես նաև մարդկային վարքագծի, մեղավորության և անմեղության ընկալումների հարցերում:

Т. Мерджанян

Реализм в новеллах Онника Чифте-Сарафи
Резюме

Наша цель исследовать и обнаружить всесторонние проявления реализма в новеллах Онника Чифте-Сарафи. Новеллы этого автора в армянской литературе мало изучены. Данное исследование проявляет интересные своеобразия, которые важны в истории западноармянской новелистики. Исследуя по-возможности много новелл, мы показали, что автор делает уникальные открытия в области различных нравственно-психологических и социальных несуразных явлений, а также в вопросах восприятия виновности и невинности человеческого поведения.

The realism in Onnik Chifte-Saraf's novels

Summary

Our aim is to discuss and reveal the versatile manifestations of realism in Onnik Chifte-Saraf's novels. The novels of this author have been less explored in the Armenian literary criticism. The following research educes interesting details which are really important for the West-Armenian story that has more than thirty years' history. By discussing many novels, we state, that this author did incredible revelations in various psychological and social problems, as well as in human behaviour, and perception of culpability and innocence.